

פוליטיקה כסם מוות

בת-שבע מרגלית שטרן

נעמי שילוח, מרכז הולך ונעלם: החוגים האזרחיים בארץ-ישראל בשנות השלושים, יד יצחק בן-צבי ומוסד הרצל באוניברסיטת חיפה, ירושלים, 2003, 415 עמודים.

שישים אחוז מן התלמידים ב-138 מוסדות לימוד בארץ ישראל; מורים ומנהלים רבי השראה; אנשי עט וכותבי תכניות לימוד; עובדות סוציאליות ומניחות תשתית לפעילות רווחה ביישוב; בעלי מלאכה, סוחרים ואנשי עסקים בערים ובמושבות; פרדסנים ואיכרים; ראשי וחברי מועצות מקומיות; ראשי העיר העברית הגדולה; פעילים ידועי שם, חדורי תפיסות עולם ליברליות ובעלי ניסיון ציבורי טרם עלייתם לארץ – כל אלה לא הצליחו להפוך את הציונות הכללית לכוח המוביל בפוליטיקה היהודית בארץ ישראל. הכיצד? כיצד זה הותירו אנשי עט ופעילי ציבור, שהמילה היא זירת פעולתם, תיעוד ארכיוני בלתי מספק, שבעטיו נמנע מהחוקרים, כדברי מחברת הספר שלפנינו (עמ' 12), לקיים בחינה מקיפה של הציונות הכללית בארץ ישראל?

סוגיות אלה הן לוז מחקרה של נעמי שילוח, מרכז הולך ונעלם: החוגים האזרחיים בארץ ישראל בשנות השלושים. הספר משרטט את דעיכתה של הציונות הכללית, שהייתה הזרם המייסד של התנועה הציונית. דעיכתה עמדה בסתירה הן למרכיביה המבטיחים שצוינו לעיל, והן להתפתחויות הדמוגרפיות והכלכליות בתשע השנים המשמעותיות להתפתחות היישוב היהודי בארץ ישראל (1930-1939). בהתייחסו למפלגה הפוליטית שהקימה הציונות הכללית, ולקבוצת האינטרסים של המגזר הכפרי, היא התאחדות האיכרים, מוסיף הספר נדבך חשוב לחקר החוגים האזרחיים.

---

1 משה סמילנסקי, 'כלכלה ופוליטיקה', בוסתנאי, 18.3.1931. מצוטט אצל נעמי שילוח, מרכז הולך ונעלם: החוגים האזרחיים בארץ ישראל בשנות השלושים (להלן: שילוח, מרכז הולך ונעלם), עמ' 286.

ספרה של שילוח משתייך לתחום ההיסטוריה הפוליטית-מוסדית. ככזה, אין הוא עוסק בהיבטים אחרים של הציונות הכללית; למשל, במורשת הערכית והציונית שאותה הנחילה באמצעות תכני הלימוד בבתי הספר ותנועות הנוער,² או בפעילות חברתית ופוליטית שקיימו קבוצות אחרות אשר השתייכו למחנה זה, כגון נשי מנהיגים ומתנדבות מן השורה.³ מורשת זו התבססה בחלקה על תפיסת העולם הליברלית אירופית, שהייתה קרקע גידולה. הספר מצטרף למחקרים קודמים בנושא,⁴ וראוי לציין מחקרים נוספים שהכותבת אינה מתייחסת אליהם,⁵ כגון מאמרה של חנה הרצוג על 'הנשים האזרחיות'. מאמר זה מסייע להבנת הדרתם מהמחקר של גורמים המזוהים עם החוגים האזרחיים בהיסטוריוגרפיה הציונית. לדעת הרצוג, תופעה זו מוסברת בין השאר בהשתלטות זווית הראייה של תנועת העבודה על כתיבת ההיסטוריה הציונית. לספר שני חלקים נפרדים, שונים בגודלם, ובסופו מפתח אישים ומונחים המועיל לקורא ומסייע להתמצאותו בכלל הנושאים והעניינים הנדונים בו. בכל אחד מחלקי הספר נבחנות שתי סוגיות. חלקו הראשון מתמודד עם סוגיית ההבדלים וחילוקי הדעות המהותיים בין שני פלגי הציונות הכללית בארץ, ועם הסוגייה מדוע לא הצליחו הציונים הכלליים להפוך לגורם בעל משקל ביישוב ובתנועה הציונית (עמ' 13). שילוח מתארת באופן מדויק ויסודי את התגבשות שני הפלגים המרכזיים בציוניות הכללית בארץ ישראל. האחד הוא פלג 'המתקדמים', שמשא גליקסון, עורך הארץ, היה ממנהיגיו הבולטים, והשני – 'האזרחים', ובראשו יהושע ספרסקי. הספר פותח באיחוד שני הפלגים להסתדרות אחת, ב-1930, תחת השם 'הסתדרות הציונים הכלליים המאוחדים בארץ ישראל'. האיחוד שרד בקושי, ולא צלח את מרבית התקופה הנדונה בספר. בהתאם לכך, שילוח מחלקת את קורות הציונות הכללית בשנות השלושים לשתי תקופות. מחצית העשור הראשונה מכונה 'תקופת האיחוד', והשנייה – 'תקופת הפילוג'.

-
- 2 החינוך מוזכר בהקשרו המערכת-פוליטי. הוא הדין לגבי המאבקים החברתיים. למשל, שילוח, מרכז הולך ונעלם, עמ' 356-359.
  - 3 הופעתן הפוליטית העצמאית של הנשים נזכרת בקצרה בקשר לבחירות בפתח תקווה ב-1940. שם, עמ' 332. רשימת נשים עצמאית, 'התאחדות הנשים ויצ"ר', זכתה לנציגה אחת במועצה, בדומה ל'רשימת המרכז' למשל. מניין הקולות מלמד ש'התאחדות הנשים וויצ"ר' קיבלה חמישים קולות פחות מרשימת החקלאים ובעלי הבתים! 8.2 אחוזים מהקולות ו-9.2 אחוזים מהקולות בהתאמה. נתונים לחישוב, ראו שם.
  - 4 למשל: יגאל דרורי, בין ימין לשמאל: 'החוגים האזרחיים' בשנות העשרים, תל-אביב 1990; דוד שערי, מ'סתם ציונות' ל'ציונות כללית', ירושלים 1990; יואב גלבר, מולדת חדשה: עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם 1933-1948, ירושלים 1990; משה ליסק ודן הורוביץ, מיישוב למדינה: יהודי ארץ ישראל בתקופת המנדט כקהילה פוליטית, תל-אביב 1977.
  - 5 נחום קרלינסקי, פריחת ההדר: יזמות פרטית ביישוב (1890-1939), ירושלים 2000; אמיר בן פורת, היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית, ירושלים 1999; חנה הרצוג, 'ארגוני נשים בחוגים האזרחיים: פרק נשכח בהיסטוריוגרפיה של היישוב', קתדרה, חוב' 70 (טבת תשנ"ד), עמ' 111-133.

בשתי התקופות ניכרו מגמות סותרות של פיצול ואחדות, שהעיבו בסיכומו של דבר על דרכה של הציונות הכללית.

חלקו השני של הספר עוסק בהתאחדות האיכרים, שאיגדה את המושבות הוותיקות. המחברת בחרה להתמקד בהווייתן הפוליטית של שלוש מושבות: פתח תקווה, חדרה וראשון לציון. כולן הוקמו (או חודשו) בשלהי המאה התשע-עשרה, בתקופה הידועה בהיסטוריוגרפיה הציונית כ'עלייה הראשונה'. בשנות השלושים של המאה העשרים גדלו המושבות וצביון הכפרי השתנה במידה רבה. ב-1936 מנתה אוכלוסייתן 26,861 נפש. בחלק זה של הספר הסוגיות הן אם התאחדות האיכרים שימשה בשנות השלושים ארגון אינטרסים בלבד, או שהפכה לגוף כלכלי-פוליטי, שפעל והשפיע בלב המערכת הפוליטית ביישוב, ובהשפעת ההתפתחויות הכלכליות בארץ ישראל על האיכרים.

כינון המנדט הבריטי, שאושר רשמית ב-1922, עומד ביסוד ההתרחשויות בשנים שבהן עוסק המחקר. כדי להניח יסודות לשלטון עצמי בארץ ישראל, הוחל בארגון החברה היהודית במסגרת כוללת, שאפשרה לחבריה אוטונומיה קהילתית רחבה. כתוצאה מכך נאלצו המחנות הפוליטיים ביישוב לגבש את עמדותיהם ולהיערך בהתאם לתנאים הפוליטיים החדשים. על רקע זה יש לראות, בין השאר, את הקמתן של 'הסתדרות ציוני המרכז' ב-1919 והסתדרות העובדים הכללית ב-1920. ההיערכות החדשה הביאה לחידוד העמדות ולעימותים בין חלקי החברה היהודית. הפער בין 'מתונים' ו'מתקדמים' היה נוכח ומורגש למשל בסוגיית מתן זכות ההצבעה לנשים.⁶ האיכרים, שניצבו זה כבר נגד המחנה הפועלי הקטן אך הנחוש, הצביעו יחד עם האורתודוקסיה החרדית נגד מתן זכות בחירה לנשים. בזאת הם מיקמו עצמם לצד הכוחות השמרניים ביישוב. היש בכך כדי להסביר מדוע לא צברו עוצמה פוליטית בעשורים שיבואו?

שילוח מדגימה את הפיצול הכרוני שבו לקו החוגים האזרחיים, למרות ניסיונות האיחוד. מלכתחילה נעה הציונות הכללית בין שני קטבים: מפלגתיות ועל-מפלגתיות. הפלג בראשות סופרסקי האזרחי והימני יותר, רצה מפלגה פוליטית השואפת לאחידות. גליקסון, מ'המתקדמים', התנגד להתארגנות כזו. לטענתו, 'הפדרציה עומדת מחוץ למפלגות ומעל להן' (עמ' 21). ב-1927, לקראת הבחירות לקונגרס הציוני ה'טו', התפצלה הפדרציה לשניים ונוסדה מפלגה חדשה, בעלת אופי ימני: 'ההתאחדות האזרחית הלאומית'. שאר הציונים הכלליים התאחדו במסגרת הציונות הכללית, בראשות סופרסקי. האיחוד הטרי של הציונים הכלליים לא הכהה את עוקצן של המחלוקות.

6 זו פרצה לתודעה הציבורית מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה, והסתיימה ב-1926, במתן זכויות פוליטיות לנשים. הישג זה סימן את ניצחון המחנה המתקדם בחברה היהודית. על עמדת האורתודוקסיה ראו, מנחם פרידמן, חברה ודת: האורתודוקסיה הלא-ציונית בארץ ישראל (תרע"ח-תרצ"ז) 1918-1936, ירושלים 1978 (להלן: פרידמן, חברה ודת), עמ' 146-184.

בשנות העשרים היה המחנה הציוני כללי מפוצל מפולג וחלש (עמ' 24). אחד הגורמים לכך היה שרבים מתומכי הפלג הימני, 'ההתאחדות האזרחית הלאומית', העבירו את קולותיהם לימין הקשת הפוליטית, למפלגה הרביזיוניסטית. חולשה זו דחקה דווקא לניסיון איחוד. ב-1931 קמה 'הברית העולמית של הציונים הכלליים', שאיגדה חברים מהארץ ומהתפוצות. איחוד זה היה טקטי בעיקרו, ונועד לחזק את הציונות הכללית מבית. נוסף על כך נועד האיחוד לשמש מוקד כוח נגדי לתנועת הפועלים המתחזקת. שנות השלושים התאפיינו בהתרחבותם של גושים פוליטיים. כך קמה מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י, 1930); הסוכנות היהודית נוסדה לבסוף, וכללה גם לא-ציונים (1929); וז'בוטינסקי חתר בהתמדה לחיזוק תנועתו, הציונות הרביזיוניסטית, כאלטרנטיבה להסתדרות הציונית הקיימת. בראש הארגון הציוני כללי החדש עמדו יהושע סופרסקי מפלג 'האזרחים', וד"ר משה גליקסון מטעם 'המתקדמים'. כיוון שכל אחד מהאישים ייצג תפיסות עולם וזיקות מנוגדות, צודקת שילוח בהערכתה שלמרות האיחוד, 'עדיין היתה קיימת חשדנות הדדית וכל גוף דאג לשמר את כוחו' (עמ' 26). למשל, היחס להקמת הסוכנות, לפחות כפי שייצגו גליקסון, נע מהתנגדות להקמתה להתנגדות לחיסולה. לדעת שילוח, הגורם לכך היה 'תפיסת עולמו הציונית כללית שדגלה במשמעת לאומית ובאחריות ציונית' (עמ' 102).

כוחן ההרסני של המחלוקות הפנימיות היה רב. מדוע? שילוח מכבירה בהסברים מפי ראשי הציונות הכללית. האידאולוגיה חדת המסר של הימין הרביזיוניסטי לא הקלה על הציונים הכלליים למשוך אליהם את קולות הבוחרים. נוסף על כך, הציונות הכללית הצטיירה כתנועה 'מבוגרת', והצעירים היססו להצטרף אליה; אף העדר משמעת פנימית ורשלנות ארגונית היו בעוכריה (עמ' 72-73). שיקולים פוליטיים-טקטיים תרמו לפיצולה של הציונות הכללית. סופרסקי, נציג הזרם החזק, שאף להגביר את כוחו באמצעות האיחוד. גליקסון, לעומתו, חתר לחסן את הציונות הכללית ולהבטיח את מקומה בתוך ההסתדרות הציונית. האפשרות שפילוג ידחוף את 'המתקדמים' ליצירת ארגון נפרד שיתחבר לתנועת העבודה, הייתה מאיימת ומטרידה. איום זה התעצם לנוכח הידיעה ש'האזרחים' לא יצליחו להקים גוש נגדי שיהיה חלופה למחנה השמאל, ביחד עם המזרחי המפוצל והרביזיוניסטים. כוחו של 'מאזן האימה' בין הפלגים היה חזק למדי, והוא דחק לפשרה. על כן, בוועידה העולמית השלישית של הציונים הכלליים, שהתקיימה בקראקוב ב-1934, הוחלט על ביטול קבוצות 'המתקדמים' ו'האזרחים', ועל הקמת ברית עולמית מאוחדת בראשות ד"ר בן-ציון מוסינזון בארץ ישראל וד"ר יצחק שוורצבארט באירופה. הסתבר שהברית החדשה לא שכנעה כליל את המסתייגים, ולמעשה לא ויתרו הצדדים על השקפותיהם (עמ' 33-34).

עד מהרה הועמד האיחוד הטרי בסכנה, והבדלי ההשקפה והאינטרסים קיבלו ביטוי מוחשי. בוויכוח על הקמת הקואליציה בהנהלה הציונית, לאחר הקונגרס הי"ז, שללו

רוב חברי מועצת הציונות הכללית מכל הפלגים הקמת קואליציה עם הרביזיוניסטים. הסיבה העיקרית לכך הייתה סירובם המופגן של האחרונים לקבל את מרות ההסתדרות הציונית, מפני ש'השמירה על אחדותה ועל שלמותה של ההסתדרות הציונית הייתה אחת מהנחות היסוד של הציונות הכללית על שני פלגיה', מבהירה שילוח (עמ' 174). למרות זאת נטה 'הפלג האזרחי' בראשות סופרסקי להתקרב אל הרביזיוניסטים ולמנוע את פרישתם מההסתדרות הציונית, בניגוד לגישת 'הפלג המתקדם' ברשות גליקסון, שנעדר סובלנות דומה.

הקמת ארגון עובדים ציונים כלליים ב-1934, כשבשיישוב היו סכסוכי עבודה אלימים, חידדה גם היא את הפערים בין הפלגים. הבחירות לוועידת הציונות הכללית בתל אביב הראו שהרוב נתון לקבוצה הימנית שבראשות סופרסקי (אשר כונתה מעתה 'העממיים'). קבוצה זו תמכה ביצירת ארגון עובדים נפרד.

ייסוד ההסתדרות העובדים של הציונים הכלליים חשף שלוש גישות שונות בציונות הכללית. 'הפלג האזרחי' גרס שיש להקימה; 'המתקדמים' התנגדו נחרצות להסתדרות מיוחדת. הם ראו בה גורם העשוי להעמיק את הפירוד הפנימי בציונות הכללית, כדברי מוסינזון, ואף כפעולה הדורשת משאבים רבים, כלכליים ואחרים, שלדעת גליקסון לא עמדו לרשות סניפי התנועה. האחרון סבר שעל הציונות הכללית לפעול בתוך ההסתדרות העובדים הכללית. הגישה השלישית שללה הקמת ההסתדרות נפרדת, אך נטתה להסכים לפשרה (עמ' 39). למרות מרכזיות הסוגיה, הנהלת הציונים הכלליים התחמקה מקבלת החלטה מוסכמת. בוועידה הארצית של הציונים הכלליים, שהתקיימה בתל-אביב ב-1934, הכריז גליקסון: 'אנו מודיעים, שאנו רואים החלטה זו של הוועידה כבלתי חוקית ונפנה למרכז הברית, שהוא יכריע [...] ויעמיד את החברים [...] על חובתם [...] להחלטות קראקוב, האוסרת יסוד ההסתדרות עובדים נבדלת' (עמ' 42). בתום דבריו עזבו 'המתקדמים' את הוועידה בהחלטה שלא להשתתף במוסדותיה. עתה לא ניתן היה עוד לטשטש את המחלוקת המהותיות בציונות הכללית. שילוח מיטיבה לקרוא למחלוקת בשמה: לא עוד מחלוקת 'טקטית' זוטרה, אלא מחלוקת עקרונית וחשובה (עמ' 43). המחלוקת הוכיחה את פיצולה דה-פקטו של הציונות הכללית. לאור זאת, קריאת ההנהגה הארצישראלית לשלום בית ולליכוד השורות לא הייתה מספקת.

הסוגיות המדיניות שעמדו על סדר היום הציבורי בארץ ישראל היו אף הן מקור לחילוקי דעות בין פלגי המחנה האזרחי: תכנית החלוקה מ-1937, מדיניות ההבלגה ויחס היישוב והתנועה הציונית לבריטים. גם בשאלות אלה היה גליקסון הסמן השמאלי והמתון של המחנה, ואילו סופרסקי הסמן הימני. בתחילה התנגד גליקסון לחלוקה, אולם התרכך בהמשך. בניגוד לו הצטרפו מרבית חבריו להחלטת ההסתדרות הציונית, שקראה לדחות את גבולות החלוקה המוצעים אך להוסיף ולנהל משא ומתן עם הבריטים. בדומה להם העדיפו גם מרבית חברי 'הברית' להמשיך בשיתוף פעולה עם

הבריטים. על כן טוענת המחברת כי 'חילוקי הדעות בין חברי שני הפלגים בציונות הכללית התבטאו בעיקר בטקטיקה ובאסטרטגיה [...] לא בתפיסת העולם הבסיסית שלהם כלפי המנדט [...]'. (עמ' 249).

גם ביחס להבלגה היו עמדות 'הברית' וה'התאחדות' דומות. לפחות עד 1937 הן תמכו בהבלגה, הצדיקו אותה וראו בה ערך מוסרי. לאחר מכן התקרבו עמדות חברי 'הברית' לעמדת הרביזיוניסטים והמזרחי. אולם, בגישת שני הפלגים הפריד הבדל יסודי לעומת עמדת הרביזיוניסטים. המחנה האזרחי דבק בקבלת מרות המוסדות הנבחרים וברצון לפעול בהם. יש בכך להבהיר את הצלחת הקונסנזוס היישובי בתקופה הנדונה, כמו גם את דחיקת הימין לשוליים הפוליטיים. אולם האם יש בקבלת הקונסנזוס כדי להסביר גם את חולשת המרכז הציוני?

לנוכח הפערים בין ימין לשמאל במחנה האזרחי היו הפילוג, ולצדו ניסיונות האיחוד, תופעות חוזרות. לאחר ניסיון איחוד כושל בוועידה העולמית הרביעית של הציונים הכלליים שהתקיימה בקראקוב ב-1935, הקימו 'המתקדמים' בראשות גליקסון את 'ההתאחדות העולמית של הציונים הכלליים' (1935). כמו במקרים אחרים בתולדות התנועה הציונית של מחלוקת עקרונית ובלתי ניתנת ליישוב, היה הפיצול פתרון חיובי שתרים להבראתה! כך היה בפרישת 'רבני המחאה' שהתנגדו להרצל בראשית ימי התנועה; בפרישת 'הטריטוריאליסטים' בראשות ישראל זנגוויל, לאחר משבר אוגנדה; בפרישת 'אגודת ישראל' מ'כנסת ישראל' בשלהי שנות העשרים; וכך במקרה שלפנינו.⁷ משעלה משקל הציונים הכלליים מ-23 אחוז בקונגרס הציוני הי"ח (1933) ל-32 אחוז בקונגרס הי"ט (1935), ניכר ש'הפילוג לא רק שלא החליש את כוחה של הציונות הכללית, אלא אף חיזקה' (עמ' 52). לדעת שילוח, הגידול נבע מהשתתפות עולי גרמניה בבחירות. היא אינה מייחסת הצלחה זו, למשל, לפרישת הרביזיוניסטים מההסתדרות הציונית. ושוב, באפריל 1938, לנוכח חולשת הציונות הכללית בזירה המקומית והציונית, הוחלט על הקמת ועדה ארצישראלית משותפת, שנועדה להכין תכנית איחוד. למרות כוונת האיחוד, בקונגרס הציוני הכ"א (1939) התפצלה הציונות הכללית לרשימות שונות.

בסתירות הפנימיות שאפיינו את הציונות הכללית ניתן לאתר את מקור חולשתה, ובפרשנות המחברת לסוגיות אלה – את נקודת התורפה בספר שלפנינו. שילוח מקבלת כמעט ללא הסתייגות את גישת המחנה שאת התנהלותו היא משרטטת במחקרה. קובלנת ראשי הברית וחבריה, 'על השתלטות השמאל על המוסדות הכלכליים ועל המוסדות הלאומיים' (עמ' 191), אינה צריכה לטשטש את העובדה שמדובר במאבק פוליטי לגיטימי בין מחנות יריבים בעלי תפיסת עולם מנוגדות, ששאפו לקדם את

7 יוסף גולדשטיין, בין ציונות מדינית לציונות מעשית: התנועה הציונית ברוסיה בראשיתה, ירושלים תשנ"ג; על פרישת האורתודוקסיה ראו, פרידמן, חברה ודת.

תפיסתם. הצהרתו של הפלג הימני בחוגים האזרחיים, כאילו כל רצונו 'להקים הנהלה לאומית חדשה שלא ידבק בה חשד של מגמות מעמדיות נסתרות' (עמ' 192), אינה יכולה להתקבל כפשוטה. האם הימין עצמו היה נטול מגמות כאלה?

בשנות השלושים התנהל מאבק בין הימין הרביזיוניסטי ותומכיו מהחוגים האזרחיים לבין השמאל ותומכיו. הימין חלק על השמאל הן בשאלת האמצעים הפוליטיים והן בשאלת המטרות. מובן שהתנהלות הימין הייתה אידאולוגית ולה כוונות פוליטיות בעלות עוצמה לא פחות מיריבו. כבר בראשית שנות השלושים חתר ז'בוטינסקי לפרוש מההסתדרות הציונית שהכזיבה אותו, ולהקים הסתדרות אחרת תחתיה. במקביל חתר הימין לערער את תנועת העבודה, שהמאבק להשבחת תנאי העובדים בשוק העבודה אמור להיות נשמת אפה, בכל החזיתות: מול המעסיקים, מול ציבור העובדים ומול השלטון הבריטי.

השותפים לימין בקרב החוגים האזרחיים, כמו, למשל, אישים בהתאחדות האיכרים, טענו 'שהם [השמאל] השתלטו על היישוב ונטלו לעצמם את המקום ששייך לכל המחנה' (עמ' 317). כיצד 'השתלטו'? ומיהו 'כלל המחנה'? סתם הספר ולא פירש. ראשיהם של שני המחנות בהתאחדות האיכרים, שבדומה לציונות הכללית רווחו בה שתי גישות מנוגדות ביחס לשמאל, לא חלקו על קביעה זו. את האחת ייצג ספיר, שנטה ימינה, ואת השנייה סמילנסקי, שהיה נכון לשתף עמו פעולה. בעוד ספיר סבר שתמונת עולמו של השמאל מהווה סכנה לציבור האזרחי, סבר סמילנסקי שהסכנה טמונה רק בפוליטיקה שלו. סמילנסקי שיבח את ההקרבה האישית של החלוצים והודה כי תפקידו של השמאל בבניין הארץ מרכזי. על העובדה שהשמאל הגיע לעמדותיו הציבוריות בדרך חוקית ודמוקרטית 'לא היו עוררין', מסכימה גם שילוח (עמ' 318). למרות זאת, הדבר לא מנע מיריביו הפוליטיים לעקוף את השיטה הפוליטית ולנסות להתאימה לצרכיו.

אחת הדוגמאות לכך היא התנהלות התאחדות האיכרים בנושא העלייה. ב-1934 פנתה התאחדות האיכרים למחלקת העלייה של ממשלת המנדט בבקשה להקציב לה אשרות עלייה נפרדות מהמכסה המגיעה לסוכנות היהודית – הגורם הציוני הנבחר, המוסמך לנהל הסכמים אלה עם ממשלת המנדט. ההתאחדות בחרה בדרך זו משום שלדבריה הסוכנות 'לא נענתה לכל מרכיבי דרישתם' (עמ' 366). לאמיתו של דבר, התאחדות האיכרים, שנזקקה לידיים עובדות, שאפה לקיים מאגר עובדים הרחק מעינה המפקחת של הסתדרות העובדים הכללית. העלאה ישירה של עובדים בלתי מאורגנים, בשיתוף פעולה עם המחנה הרביזיוניסטי ובעידודו, עתידה הייתה לא רק להגדיל את בסיס תמיכתו האלקטורלית, אלא אף להעצים את שליטת המעסיקים בתנאי התעסוקה ובשכר העובדים, ובהתאם לכך גם בקליטתם בארץ.

העובדה שהבאת עולים ישירות על ידי המעסיקים נועדה לחזק את שורות התאחדות האיכרים לא נעלמה מעיני המחברת (עמ' 284), אולם הנושא אינו זוכה לדיון הראוי לו.

המלל הרטורי המצוטט היישר מפי ראשי ההתאחדות, אינו צריך לטשטש את כוונותיהם הפוליטיות או את השלכות המעשה. ואמנם, שני פלגי הציונות הכללית לא ראו בעין יפה את התנהלות התאחדות האיכרים. לדידם, משמעת לאומית הייתה חובה ראשונה. מחלוקת זו העידה על קיומם של פערים עקרוניים ומהותיים בקרב החוגים האזרחיים, שהעיבו על יכולתם להתלכד.

לדעת המחברת, מגעיה הישירים של ההתאחדות עם השלטונות הבריטיים היו אך 'טקטיקה של משא ומתן' (עמ' 367), אולם היא מוסיפה בלא הסתייגות: 'לא אחת עקפה ההתאחדות [...] את המוסדות הנבחרים של היישוב' (שם). למרות חומרת המעשה בתנאי הקיום של החברה היישובית, אין כלפיו התייחסות ביקורתית. בדומה לכך, גם הקביעה 'שהמגעים ההדוקים והישירים בין ראשי ההתאחדות ובין נציגי הממשל הבריטי נבעו [...] בעיקר ממערכת של שיקולים כלכליים [...]'. (עמ' 369), אינה מספקת, וכן הקבלה ללא עוררין את 'השתלטות השמאל' על מוסדות היישוב והתנועה הציונית (עמ' 320). שילוח מפרטת את דרכי הפעולה של השמאל, כפי שתוארו על ידי מתחריו ויריביו הפוליטיים, דהיינו ש'כל האמצעים כשרים בעיניהם', ומרבה לצטט מן הרטוריקה הפוליטית של החוגים האזרחיים. אלא שהדברים טעונים בחינה. בהשראתם פוסקת שילוח: 'ביקורת על השמאל עלתה לאנשים במשרתם, ולהדגמת 'השתלטות השמאל' על מי שביקשו 'להביע דעה חופשית' (עמ' 319), היא מביאה מקרה שצוטט בעיתונות הציונות הכללית ב-1937. כל זאת מבלי להסביר את ההתרחשות במלואה, אף לא את עמדת הסתדרות העובדים הכללית בסוגיה.

ברי שאין לקבל כפשוטה ביקורת של מחנה פוליטי אחד על משנהו. זו טעונה הוכחה והבהרה, בעיקר בתקופה שבה הייתה ההקצנה הרטורית נחלת כל המחנות הפוליטיים ביישוב. יש לזכור שבתחום הכלכלי, למשל, ייצגו התאחדות האיכרים וחלקים בציונות הכללית את האינטרסים של המעסיקים, בראש ובראשונה. הסתדרות העובדים הכללית ייצגה את האינטרסים של ציבור העובדים. במסגרת זו יש לבחון את התלונות הנשנות על 'השתלטות השמאל'. הוא הדין לגבי התחום המוניציפאלי, הכלל-יישובי והציוני. אכן, חתירת תנועת העבודה להגמוניה לוותה בפעילות פוליטית מחושבת, שהתבררה בסיכומו של דבר כמוצלחת מבחינתה.⁸ להצלחתה חברו נסיבות שהזמן גרמן, אך גם שיתוף פעולה של חלקים בציונות הכללית. גורמים שונים בתוכה הסכימו עם העקרונות שייצג השמאל, והסתייגו מהתנהלותו הפוליטית של הימין. הסכמה זו הביאה לתמיכה בשמאל ובמדיניותו.

מכאן שכלל המחנה האזרחי לא היה מאוחד בהתנגדות לשמאל. שילוח מסכמת:

8 יעקב גולדשטיין, בדרך להגמוניה: מפא"י – התגבשות מדיניותה 1930-1936, תל-אביב תש"ם.

ניגודי האינטרסים ואי ההסכמות בין שלושת מרכיבי הגוש האזרחי, הכלכליים, הפוליטיים-האידאולוגיים והמקומיים, שבאו לביטוי בעיקר במחצית הראשונה של שנות השלושים, מסבירים מדוע לא הצליחו החוגים האזרחיים, על אף מעמדם הכלכלי, לקיים מסגרת שתאפשר התגבשותם לגוף שיפעל במשותף להשגת יעדים פוליטיים, חברתיים וכלכליים (עמ' 389).

ואכן, חולשתם הארגונית של החוגים האזרחיים ניכרה במפעליהם. למעט מפעל יזום אחד, 'המפדה האזרחי', שאף הוא לא הגשים את הציפיות שתלו בו, לא הקימו החוגים האזרחיים מנגנונים עצמאיים נוספים. בניגוד לתנועת העבודה, הם לא הצליחו להתאים את עצמם לשינויים שהתרחשו בארץ בשנות השלושים. שילוח מציינת שהתאחדות האיכרים, שהחלה לאבד שליטה במושבות בגין תהליכי תיעוש ועיור, לא השכילה לטפח את העולים החדשים ולמשכם לצדה, למרות שפרטים מקרב החוגים האזרחיים פעלו רבות בתחומי רווחה, חברה ותרבות. למשל, סידי ורונסקי, יוצאת גרמניה, שפעלה להסדרת השירות הסוציאלי בארץ, ולהפעלתו באופן מודרני.⁹ חיסרון זה דחף לשיתוף פעולה עם השמאל, שהיה הגורם הפעיל בתחומי קליטת עלייה, חברה ועבודה ביישוב.

היחלשות מוקדי הכוח המקומיים ערערה את בסיס כוחם של החוגים האזרחיים. לדעת שילוח, חבר לכך העדר הנהגה כריזמטית ארצית, בעלת יכולת לנווט את המחנה האזרחי. בהעדר אלטרנטיבה בימין המפה הפוליטית, היה המחנה האזרחי, למרות ביקורתו, שותף בפועל של תנועת העבודה. הימין הלך והקצין, דחק לפעולה בדרכים אלימות ובניגוד לקונסנזוס היישובי, ונחשב גורם מסוכן מכדי שהמרכז האזרחי יוכל לחבור אליו. כתוצאה מכך 'נראה כי הגישה שדגלה באחריות ובנאמנות בלתי מסויגת למוסדות היישוב תרמה בסופו של דבר לחולשתה המתמשכת של הציונות הכללית' (עמ' 392). האין זה מוצא קל מדי למנהיגים, שהחלטותיהם הפוליטיות ובחירותיהם הביצועיות סייעו לדחיקת המרכז לשוליים? אם צדק סמילנסקי בקביעתו ש'פוליטיקה' הייתה לציונות הכללית 'סם מוות', הרי שמנה גדושה ממנה אכן גבתה את מחירה בקרב המחנה האזרחי. למרות זכות הראשונים בתנועה הציונית, גודלה המספרי וכוחם הכלכלי של חבריה, נותרה הציונות הכללית מפוצלת ומפוררת. היא לא הצליחה להתגבש לכלל כוח פוליטי שיעמיד חלופה לימין או לשמאל. חסרון אישים בעלי השפעה כלל ארצית, שיכלו לעצב את הזיכרון ההיסטורי בצלמם, תרם את תרומתו להנצחת משניותם. המחקר המפורט והמדוקדק שלפנינו מוכיח זאת באופן ברור.

9 על פעילותה, למשל, עדותה של ויקטוריה סקילי-בן שושן, בינת אל בלד: סיפור העבודה הסוציאלית בארץ ישראל, חדרה תשמ"ח.

